

УДК 378.011.3-051:17.026.4

Шарапа Г. Ф.

ФОРМУВАННЯ ДІАГНОСТИЧНИХ ВМІНЬ ПЕДАГОГА ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЙОГО ГОТОВНОСТІ ДО ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано діагностичну функцію педагога як передумову його готовності до виховання почуття людської гідності у школярів. Доведено, що вміння бачити, діагностувати різні стани особистості є запорукою позитивного спілкування із учнями, а вміння ставити себе на місце дитини та педагогічна майстерність – чинниками вдалого виконання функцій вчителя, в тому числі і виховної.

Ключові слова: діагностичні вміння, майбутній педагог, виховання почуття людської гідності.

Невід'ємною частиною підготовки професійного вчителя є формування у нього вміння діагностувати особистісні характеристики вихованця. Кризові стани в суспільстві та процеси маргіналізації, що зростають останнім часом, ускладнюють адаптацію дитини до школи та взагалі підвищують ризики різноманітних психологічно негативних станів. Шкільні психологи звертають увагу на те, що за останні роки діти потрапляють до школи з високим ступенем напруженості психологічних захистів, низькою самооцінкою, переважно зниженим фоном настрою й переважно негативним ставленням до себе, оточуючих людей і світу в цілому [8, с. 3].

У проектуванні школою особистості учня треба враховувати, що дитина, яка принижена в сім'ї, ізольована від неї, буде шукати шляхи компенсації своїх дефіцитарних відносин з близькими людьми. Можливо через пряму агресію, насилля над слабшим, ще гірше через форми аутоагресії (пресуїцидальні стани, суїцидальну поведінку). Говорити ж про формування у таких школярів почуття людської гідності взагалі не доводиться. Тому у виховних впливах важливо не придушувати агресію дитини чи боротися із нею як з "вадою", а розвивати культуру прояву та переробку сильних емоцій, керування ними. Очевидно, що діагностувати та коригувати подібні стани мають шкільні психологи, але, по-перше, вони не завжди є у школах, особливо сільської місцевості, по-друге, не завжди висококваліфіковані, враховуючи матеріальний стан та умови праці, по-третє, вчитель завжди знаходиться поруч, має можливість пізнавати дитину в процесі навчання. Це ставить перед вчителем нові, відповідальніші вимоги, а підготовка вчителя до виконання зазначених функцій складається з декількох важливих факторів.

Проблемам підготовки вчителя і формування його особистості

присвячені праці В. Сагарди, В. Сластьоніна, Т. Сущенко та інших. Питання підготовки педагога до особистісно орієнтованого підходу у вихованні розглянуті у роботах І. Беха, А. Бойко, О. Киричука. Розробка теоретичних передумов побудови педагогічного процесу на діагностичній основі стала предметом досліджень В. Бондаря, В. Галузинського, С. Гончаренка, Ю. Мальованого та ін.

Разом з тим, питання підготовки майбутніх учителів до діагностичної діяльності досліджується значно менше. Окремі аспекти проблеми вирішувались у працях Л. Кирилюка, Л. Макарової, Б. Мурія та ін.

Зупинимось детальніше на питаннях необхідності формування у майбутнього педагога діагностичних вмінь як передумови його готовності до виховання почуття людської гідності у школярів.

Перш за все, треба відзначити, що педагогічна діяльність – це найвідповідальніша галузь людської діяльності. До цієї роботи можна допустити тільки тих осіб, які мають до неї хист та інші особистісні якості, що сприяють цій діяльності. Слід враховувати такий аспект: у складних умовах життєдіяльності основним інструментом виховного впливу на вихованців є особистість педагога, його професійна майстерність, рівень зрілості в педагогічній діяльності та особистісні якості [11, с. 34]. Таким чином, визначальним параметром постають педагогічні здібності майбутнього педагога.

Дослідник І. П. Підласий так обґрунтовує необхідність педагогічних здібностей: “Насамперед, слід мати на увазі, що практична педагогічна діяльність лише наполовину побудована на раціональній технології. Друга половина її – мистецтво. Тому перша вимога до професійного педагога – наявність педагогічних здібностей... Педагогічні здібності – якість особистості, яка інтегровано виражається у хистові до роботи з дітьми, любові до дітей, отриманні задоволення від спілкування з ними” [7, с. 266-267].

Крім педагогічних здібностей, важливу роль відіграє та освітня парадигма, в рамках якої вчитель будує власні освітні технології. Тільки дитиноцентрична парадигма та особистісна спрямованість навчання в змозі забезпечити вихід дитини із кризового стану. Таким чином, для виконання виховних функцій вчитель має вміти використовувати особистісно-орієнтоване виховання особистості в трьох аспектах:

1. Залучення до загальнолюдських цінностей та здатність визначати свою позицію по відношенню до цінностей та наповнювати смислом своє життя.

2. Здатність зберігати душевну рівновагу та здатність до саморозвитку (гармонійний баланс між стійкістю та творчістю). Справлятися зі стресами, подолання емоційних криз, здійснювати свої задуми, ставити і досягати цілей.

3. Поєднання осмисленого включення у суспільство та уміння займати та відстоювати свою власну позицію у будь-яких ситуаціях соціальної взаємодії (не піддаватися впливу ЗМІ, відстоювати свої права) [8, с. 4].

Наступне, що потрібно враховувати на практиці, це загальні положення психології розвитку особистості. Відомий учений Г. С. Костюк стверджує, що психічному розвитку, як і розвитку взагалі (а отже, й удосконаленню вмінь і навичок творчої діяльності), притаманні суперечності, боротьба протиріч: “Рушійною силою... переходів особистості... від нижчих до вищих ступенів розвитку є внутрішні суперечності... Вони стають джерелом активності, намагання усунути ці суперечності, виробити нові способи поведінки, досконаліші дії і зв’язані з ними властивості” [6, с. 379]. За умови такого розуміння творчого зростання школярів педагог може керувати цим процесом, цілеспрямовано використовуючи вплив певних суперечностей на розвиток особистості учня чи послаблюючи дію негативних.

Синьов В. М. зазначає, що головний акцент треба робити на вихованні у дітей вищих психічних процесів (сприймання, логічного мислення, уяви, пам’яті тощо), оскільки вони відіграють провідну роль у загальному психічному розвитку людини. Ефективність виховної роботи пов’язана з глибоким знанням педагогами типологічних особливостей розвитку різних категорій дітей та індивідуальної специфіки розвитку кожної дитини, а також з урахуванням вікових особливостей розвитку дітей у доборі змістовного матеріалу, визначенні методів і прийомів навчання та виховання [10, с. 56].

Головною метою вчителя повинно стати формування позитивної Я-концепції учня. Я-концепція – це система свідомих та несвідомих уявлень особистості про себе, на основі яких вона будує власну поведінку. У шкільні роки Я-концепція – основа внутрішнього стимулюючого механізму особистості. Позитивна сприяє успіху, ефективної діяльності, гарним проявам особистості. Негативна, навпаки, заважає успіху, знижує результат, сприяє змінам особистості у негативний бік. Для формування у дитини позитивної Я-концепції вчитель повинен вміти:

- бачити в кожній дитині унікальну особистість, розуміти, поважати її, вірити в неї;

- створювати особистості ситуацію успіху, схвалення, підтримки, доброзичливості;

- виключити пряме примушування, акценти на відставання, недоліки дитини, розуміти причини незнання чи невміння та коректно їх усунути

- надати можливість та допомогти дітям реалізувати себе [9, с. 74].

Особистісний розвиток відбувається в три фази: адаптація, індивідуалізація, інтеграція. У кожній фазі важливо запобігти виникненню кризових станів чи психологічних вад. О. О. Вовчик-Блакитна розкриває важливість гуманізації освітнього простору для розвитку особистості

дитини. Вчена наголошує, якщо у першій фазі, тобто впродовж адаптації, дитина не зустріла взаємопорозуміння, то в неї можуть сформуватися негативізм, агресивність, підозрілість, відсутність довіри до людей. За позитивного перебігу подій формується гуманність, довіра до людей, справедливість. Уже у фазі адаптації вихователям слід створювати умови для вільного вияву автономії, яку необхідно активно підтримувати й нарощувати на етапі індивідуалізації [1, с. 3]. У фазі інтеграції треба допомогти дитині свідомо будувати свої стосунки із соціальним середовищем, не втрачаючи власної індивідуальності, відстоюючи особистісну незалежність. Дорослий на цьому етапі розвитку дитини має не допустити гальмування розвитку, сприяти переходу юної особистості на більш високий рівень індивідуального розвитку.

М. М. Заброцький з цього приводу також зазначає, що зміст діяльності педагога полягає, передусім, у тому, щоб організувати таку діяльність дітей, під час та внаслідок якої має забезпечуватися розвиток їхніх духовно-моральних переконань, формування світогляду, засвоєння системи знань, практичних умінь та навичок, розвиток пізнавальних здібностей [4, с. 4].

Виконання вихованої функції потребує від вчителя не тільки формування в структурі власної особистості певних якостей та професійної майстерності. Сам педагог повинен усвідомлювати, що життя та успішна адаптація до надзвичайно мобільного і динамічного суспільства майбутнього вимагає від людини високої психологічної лабільності, гнучкості, спроможності засвоювати і переробляти нову інформацію та створювати на цій основі щось нове не лише в юності, але й у зрілому віці, коли старші, як правило, звикли вже обходитися старим багажем. Але сучасна школа демонструє навчання, спрямоване на оволодіння знаннями про зовнішній світ та освоєння умінь підкорювати його. Панує культ навчальної програми і нав'язаних нею темпів навчання. Основний наголос припадає на засвоєння учнями "правильної" інформації, раз і назавжди заданої. Учні передусім оволодівають уміннями розв'язувати стандартні задачі. Діяльність вчителя спрямована на передачу "чужих" знань та їх подальше відтворення учнями. Перенесення знань з однієї сфери в іншу практично відсутнє. Домінує формально-логічне, вербально-дискурсивне, аналітичне мислення, пов'язане з роботою лівої півкулі головного мозку. Внутрішній досвід часто розцінюється як щось таке, що не має жодного відношення до шкільного навчання. Інтуїтивний спосіб пізнання, багатозначне, метафоричне мислення не заохочуються, і це ще у кращому випадку. Так здійснюється і підготовка майбутніх вчителів, таку модель навчання схвалюють у школі. Підготовка педагогів повинна вбачати такі складові, щоб змінити відношення вчитель – учень на партнерські, а вчитель має бути готовим змінювати умови, які диктує традиційна освіта.

Традиційна освіта, орієнтована на класно-урочну систему, на передачу певної суми знань від вчителя до учня, не враховує індивідуальні особливості дитини, а тим більш її психологічний стан. Це призводить до того, що людина розуміється як об'єкт зовнішнього світу. Так, учень для педагога є об'єктом навчальних та виховних впливів, часто-густо прихованих або ж і явних маніпуляцій. Позиція педагога егоцентрична і монологічна. Реальне співробітництво учасників педагогічного процесу унеможливлене, воно підмінюється демонстраціями ритуальних зовнішніх форм, позбавлених сутнісних психологічних характеристик. Типовими для учасників педагогічного процесу є негативні психоемоційні стани: тривожність, фрустрація, страх, агресія, аутоагресія тощо. Особистісне пізнання та розвиток носять епізодичний, стихійний характер. Учасники навчально-виховного процесу поставлені в ситуацію змагання, суперництва, що зумовлює розвиток заздрощів, амбіційності, формування неадекватної самооцінки та перфекціонізму. Сприйняття особистістю самої себе набуває фрагментарного характеру, воно нецілісне, а функціонально-рольове. Особистість учня сприймається (і оцінюється) через призму шкільної оцінки. Стосунки між учасниками педагогічного процесу ґрунтуються на оцінюванні один одного, навішуванні "ярликів" (відмінник, здібний, посередній, тупий тощо, однією стороною, педант, училка, математичка, – іншою) в залежності від формальних проявів та показників [3, с. 165].

Особливої уваги потребує супровід підліткового вікового періоду, оскільки через невміння правильно організувати свій режим та низький рівень самоконтролю багато школярів не можуть справитись з суттєвим збільшенням обсягу навчання. При цьому вони майже увесь час перебувають у стані фрустрації через нестачу часу, перевантаженість інформацією, що викликає розгубленість, невпевненість у своїх силах і в можливості засвоїти безперервно зростаючий обсяг навчального матеріалу. Ця ситуація може зберігатись тривалий час і супроводжуватись формуванням нервово-психічної напруги, що призведе поступово до астенизації нервової системи. Негативні умови у розвитку підлітка спричиняють відхилення у становленні його особистості, зокрема у виникненні акцентуацій характеру, які дуже поширені у цьому віці [2]. Психолого-педагогічний вплив саме у підлітковому віці стає найважливішим та найпотрібнішим, оскільки підлітки найбільш уразлива частина учнівської молоді.

Як правило, результати досліджень стверджують, що педагоги повинні добре знати своїх вихованців, тому що саме з повнотою пізнання дитини суттєво пов'язаний результат педагогічної діяльності, однак у дійсності дорослі володіють неповною інформацією про своїх підлеглих. Соціокультурний простір життя сучасних дітей є надзвичайно динамічним і набуває змін як позитивного, так і негативного характеру. Найглибше

розуміння гуманітарного та гуманістичного сенсу спілкування складає виключення підходу до людини як до об'єкта, а передбачає виключно суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини. Однак насправді більшість педагогів залишаються на рівні буденного розуміння дитини зі сприйняттям її як неповноцінної людської істоти. Низька психологічна культура сучасного суспільства призводить до того, що сучасні діти нерідко перебувають у ситуації несвободи та насилля. Специфіка розвитку емоційної сфери сучасних дітей дозволяє стверджувати деякі суперечності, що пов'язані з характером взаємодії внутрішнього світу дитини та соціального оточення. В процесі особистісного розвитку дитини виникають протиріччя між емоційною відкритістю дитини та почуттєвою налаштованістю на доброзичливий і прихильний зовнішній світ, бажаннями бути прийнятою дорослими та дітьми – з одного боку, і домінуванням прагматизму, агресивності, негнучкості, нетолерантності, емоційного холоду дорослих у міжособистісних стосунках – з іншого [5].

Таким чином, сучасний педагог має бути обізнаним у житті своїх учнів, знати "чим живе" молодь взагалі, мати уявлення про прояви різноманітних депресивних станів, проявів незадоволення собою, станів неповноцінності.

Врівноваженість людини та адекватність її реакцій на зовнішній вплив мають велике значення для формування у неї почуття людської гідності. Особа з розвиненим почуттям людської гідності характеризується:

- відносною стійкістю поведінки та адекватністю її зовнішнім умовам;
- високою індивідуальною пристосованістю організму до звичних коливань зовнішнього середовища;
- здатністю підтримувати звичне комфортне самовідчуття [10].

З іншого боку можна говорити про характерні ознаки психологічного неблагополуччя, з яких найбільш типовими є:

- властивості особистості: залежність від шкідливих звичок, відхід від відповідальності за себе; втрата віри в себе, свої можливості; пасивність ("духовне нездоров'я");
- психічні стани: тупість почуттів, безпричинна злість; ворожість; послаблення як вищих, так і нижчих інстинктивних почуттів; підвищена тривожність;
- психічні процеси: неадекватне сприйняття себе, свого "Я"; нелогічність, зниження пізнавальної активності; хаотичність (неорганізованість) мислення; категоричність (стереотипність) мислення; підвищена навіюваність; некритичність мислення;
- самоуправління: неадекватність самооцінки; послаблення або невинуватно гіпертрофований самоконтроль; послаблення волі;
- соціальне неблагополуччя виявляється в неадекватному сприйнятті (відображенні) оточуючого світу; дезадаптивній поведінці; конфліктності;

ворожості; егоцентризмі; прагненні до влади, збагачення, володіння речами.

Вміння бачити, діагностувати, розпізнавати подібні стани та прояви – запорука адекватного та позитивного спілкування із учнями, а вміння ставити себе на місце дитини у тій чи іншій ситуації та педагогічна майстерність – чинники вдалого виконання функцій вчителя, в тому числі і виховної.

Використана література:

1. *Вовчик-Блакитна О. О.* Дитина в контексті сучасних соціокультурних тенденцій виховання / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 9. – С. 2-5.
2. *Григорович Р. В.* Психолого-педагогічний супровід збереження психічного здоров'я школярів / Р. В. Григорович [Електронний документ]. – Режим доступу: osvita-svyat.kiev.ua/content/articles/index.php?a...
3. *Заброцький М. М.* Екопсихологічні аспекти праці вчителя / М. М. Забродський // Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 162-197.
4. *Заброцький М. М.* Комунікативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір / М. М. Заброцький // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 6. – С. 1-4.
5. *Каплуновська О. М.* Гуманізація освітнього простору ДНЗ як умова розвитку особистості дитини дошкільного віку [Електронний документ] / О. М. Каплуновська // Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь: матер I междунар. образовательного форума. – Запорожье, 2010. – 311 с. – Режим доступу: www.ukrdeti.com/firstforum/p21.html
6. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
7. *Подласый И. П.* Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов / И. П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. *Репнова Т. П.* Формування психологічної культури дітей засобами уроку психології / Т. П. Репнова // Психолог. – К.: Шкільний світ, 2009. – № 37. – С. 3-5.
9. *Селевко Г. К.* Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
10. *Шевцов А. Г.* Особистісно орієнтовані освітні технології як системоутворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. – Вип. 8. – Т. I / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К., 2006. – 323 с.
11. *Ягупов В. В.* Педагогіка: навч. посібник / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

References:

1. *Vovchuk-Blakytina O. O.* Dytyna v konteksti suchasnykh sotsiokulturnykh tendentsii vykhovannia / O. O. Vovchuk-Blakytina // Praktychna psykhohohiia ta sotsialna robota. – 2008. – № 9. – S. 2-5.
2. *Hryhorovych R. V.* Psykholoho-pedahohichnyi suprovod zberezhennia psykhychnoho zdorovia shkoliariv / R. V. Hryhorovych [Elektronnyi dokument]. – Rezhym dostupu: osvita-svyat.kiev.ua/content/articles/index.php?a...
3. *Zabrotskyi M. M.* Ekopsykholohichni aspekty pratsi vchytelia / M. M. Zabrotskyi // Ekoloho-psykholohichni chynnyky suchasnoho sposobu zhyttia: kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. Yu. M. Shvalba. – K.: Pedahohichna dumka, 2008. – S. 162-197.
4. *Zabrotskyi M. M.* Komunikatyvna kompetentnist vchytelia: ekopsykholohichni vymir / M. M. Zabrotskyi // Praktychna psykhohohiia ta sotsialna robota. – 2009. – № 6. – S. 1-4.
5. *Kaplunovska O. M.* Humanizatsiia osvitnoho prostoru DNZ yak umova rozvytku osobystosti dytyny doshkilnoho viku [Elektronnyi dokument] / O. M. Kaplunovska // Detstvo v sovremennom myre: первые 7 лет y vsia zhyzn: mater I mezhdunar. obrazovatelnoho foruma. – Zaporozhe, 2010. – 311 s. – Rezhym dostupu: www.ukrdeti.com/firstforum/p21.html

6. Kostiuk H. S. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti / H. S. Kostiuk. – K. : Rad. shkola, 1989. – 608 s.
7. Podlasyy I. P. Pedagogika. Novyy kurs : uchebnik dlya stud. ped. vuzov / I. P. Podlasyy. – M. : Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1999. – Kn. 1 : Obshchie osnovy. Protssess obucheniya. – 576 s.
8. Riepnova T. P. Formuvannia psykholohichnoi kultury ditei zasobamy uroku psykholohii / T. P. Riepnova // Psykholoh. – K. : Shkilnyi svit, 2009. – № 37. – S. 3-5.
9. Selevko G. K. Sovremennye obrazovatelnye tekhnologi : uchebnoe posobie / G. K. Selevko. – M. : Narodnoe obrazovanie, 1998. – 256 s.
10. Shevtsov A. H. Osobystisno oriientovani osviti tekhnolohii yak systemoutvoriuvalni chynnyk kompleksnoi sotsialnoi rehabilitatsii osib z invalidnistiu / A. H. Shevtsov // Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli : nauk.-metod. zb. – Vyp. 8. – T. I / za red. V. I. Bondaria, V. V. Zasenka. – K., 2006. – 323 s.
11. Iahupov V. V. Pedagogika : navch. posibnyk / V. V. Iahupov. – K. : Lybid, 2002. – 560 s.

ШАРАПА Г. Ф. Формирование диагностических умений педагога как важное условие его готовности к воспитанию чувства человеческого достоинства у школьников.

В статье проанализирована диагностическая функция педагога как предпосылка его готовности к воспитанию чувства человеческого достоинства у школьников. Доказано, что умение видеть, диагностировать разные состояния личности является залогом позитивного общения с учениками, а умение ставить себя на место ребенка и педагогическое мастерство – факторами удачного выполнения функций учителя, в том числе и воспитательной.

Ключевые слова: диагностические умения, будущий педагог, воспитание чувства человеческого достоинства.

SHARAPA G. F. Forming of diagnostic abilities of teacher as important condition of his readiness to education of sense of human dignity for schoolboys.

In the article the diagnostic function of teacher as pre-condition of him is analysed gotovnost to education of sense of human dignity for schoolboys. It is well-proven that ability to see, diagnose the different states of personality is the mortgage of the positive socializing with students, and ability to put itself at the place of child and pedagogical trade – by the factors of successful implementation of functions of teacher, including educate.

Key words: diagnostic abilities, future teacher, education of sense of human dignity.

УДК 378.011.3-051:53

Шевчук О. В.

ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ В ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ЛАБОРАТОРНИХ ПРАКТИКУМАХ

У статті йде мова про формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізики, в процесі виконання лабораторних робіт. Важливість експериментальних досліджень у формуванні фахових компетентностей для подальшої професійної діяльності. Вплив особистісно-орієнтованого навчання на формування фахових компетентностей у студентів. Лабораторне заняття як одне із форм проведення навчання має велику продуктивність та формує науковий світогляд студентів. На лабораторному занятті, дається великий простір